

- سرشناسه: رضائزاد، عزالدین
- عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر مباحث مسایل و فرق کلامی از آغاز اسلام تا سده چهارم هجری/ عزالدین رضائزاد.
- مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۹۱ ش.
- مشخصات فیزیکی: ۲۶۴ ص.
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۲۱۰-۷
- وضعیت فهرست‌بندی: شابک
- موضوع: کلام - کلام - تاریخ: اسلام -- فرقه‌ها
- شناسه افزوده: جامعه المصطفی (ع) العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع).
- رده‌بندی کنگره: B۰۲۰۳/د۴ ۱۳۹۱
- رده‌بندی دیوینی: ۲۹۷/۴
- شماره کتابشناسی ملی: ۲۱۱۰۵۱۸

درآمدی بر علم کلام اسلامی

مسائل و فرق کلامی از آغاز اسلام تا سده چهارم هجری

دکتر عزالدین رضائزاد

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی

● نمونہ خوان: جواد حاج حسینی

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها نیازهایی را به وجود آورده است که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو، کتاب‌های آموزشی نیز باید هماهنگ با این دگرگونی‌ها سامان یابد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگ غرب در سایه رسانه‌ها، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند. هویدا است که این مهم جز با ایجاد رشته‌های تخصصی و پدید آوردن متن‌های نو و پربار، گسترش دامنه آموزش و پرورش سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام نخواهد رسید.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. همچنین بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها به افزایش نشاط علمی مراکز آموزشی خواهد انجامید.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، نگارش متن‌های درسی مناسب را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده که تدوین و نشر متن‌های آموزشی در موضوعات گوناگون علوم دینی، برآیند این تلاش است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» از فرزانه‌گانی که در پیدایش این اثر نقش داشته‌اند سپاس‌گزار است و آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی پیشکش می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

www.ketab.ir

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ص)
 حوزه‌های عمیق در تلاش وصف‌ناپذیر خود در طول تاریخ، همواره تعلیم و تربیت شاگردان را جزو رسالت‌های اصیل خود قرار داده و بدین وسیله، معارف فاخر اسلام و علوم اهل بیت (ع) را نسل به نسل به دست‌ما رسانیده‌اند و به همین سبب به کتاب‌های آموزشی توجیه داشته‌اند.

گسترش فناوری، پیشرفت شگرفی را در علم پدید آورده است. در دنیای امروز، آگاهی‌های مورد نیاز بشر در تمام غرله‌ها با صورت لحظه‌ای قابل دسترسی است. شیوه‌های سنتی و انبوه‌خوانی جای خود را به روش‌های نوین آموزشی داده است، که این دگرگونی‌ها در پی رسیدن هر چه سریع‌تر به اهداف آموزشی است.

جامعه المصطفی (ص) العالمية نهادی خنوزوی است که تعلیم و تربیت فراگیران غیرایرانی را در حوزه علوم اسلامی برعهده دارد. دانشجویان بسیاری، از ملیت‌های گوناگون در سطوح مختلف آموزشی و در رشته‌های متنوع علوم اسلامی و انسانی در این دانشگاه تحصیل می‌کنند. دانش و بینش اسلامی طلاب غیر ایرانی - با توجه به تنوع منطقه‌ای و کشوری - تفاوت‌هایی

دارد. همین امر ایجاب می‌کند که نهاد مذکور به تدوین متون نوین و متناسب با تنوع ملیتی بپردازد.

بزرگان و اندیشمندان حوزوی، به‌ویژه امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری (دام‌ظله) همواره تأکید داشته‌اند که آموزش‌های حوزوی با شیوه‌های جدید و مبتنی بر روش‌های استنباط فقه جواهری تدوین شود و به سمت شکوفایی حرکت کند. مقام معظم رهبری (دامت برکاته) در سال ۸۶ در جمع روحانیون فرمودند: «شتاب علم در این بیست سالی که گذشت، یقیناً به مراتب کمتر از شتاب علم و پیشرفت فناوری در بیست سالی است که پیش روی ماست... در مورد کتاب درسی باید عبارت را آن‌چنان واضح بیان کنیم که کسی که دنبال فهم مطلب است، بتواند به راحتی آن را بفهمد... البته باید توجه شود که سطح مطلب پایین نیاید».

بحمدالله پس از انقلاب اسلامی ایران، ظرفیت مناسبی در اختیار محیط‌های علمی قرار گرفت.

جامعه المصطفی رحمته‌الله العالمیه در پرتو معارف اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، به منظور تحول در نظام آموزشی، با به‌گیری از گروه‌های علمی، آموزشی و پژوهشی و نیز سازماندهی متون درسی و با نگاهی ویژه به اقتضائات خاص منطقه‌ای و بین‌المللی این نهاد، تدوین متون درسی متناسب برای نظام آموزشی را از مأموریت‌های ویژه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی رحمته‌الله قرار داد. این پژوهشگاه، تجربه ارزشمندی از تحقیقات تدوین متون را در خود جای داده است و با اتکا به تجربه مجموعه تدوین متون دو سازمان پیشین نهاد (مرکز جهانی علوم اسلامی و سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج کشور) به شکوفایی جدیدی در تولید علم دست یافته است.

چاپ نزدیک به دویست عنوان متن درسی در داخل و خارج از کشور و آماده‌سازی بیش از دویست متن و جزوه درسی بخشی از فعالیت‌های علمی در عرصه تدوین متون درسی است که امید است با عنایات الهی و توجهات حضرت ولی عصر ﷺ سهمی کوچک در گسترش فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی ﷺ به شمار آید.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ با قدردانی از فعالیت‌های گذشتگان و با هدایت و نظارت مدیریت برنامه‌ریزی آموزشی و نیز همکاری گروه‌های علمی پژوهشکده‌ها، بر آن است که برای تأمین نیازهای آموزشی با معیارهای پیشرفته متون درسی، ادامه‌دهنده این جریان مبارک باشد.

متن درسی حاضر با عنوان درآمدی بر علم کلام اسلامی، حاصل تلاش ارزشمند حجة الاسلام دکتر عزالدین رشاد نژاد است. از ایشان و دیگر فرزانه‌گانی که در به ثمر رسیدن این اثر نقش داشته‌اند، صمیمانه سپاس‌گزاری می‌شود. در پایان از بذل توجه خوانندگان و ارسال نظرات علمی برای اصلاح و بازنگری چاپ‌های جدید قدردانی می‌گردد.

جامعة المصطفی ﷺ العالمية
پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

۱۷	پیش‌گفتار
۱۹	۱. علت نام‌گذاری علم عقاید به «کلام»
۲۰	عنوان‌گذاری مباحث اعتقادی
۲۱	تحلیل و بررسی
۲۱	شباهت به علم منطق
۲۲	رویارویی با فلاسفه
۲۲	تحلیل و بررسی
۲۳	قدیم یا حادث بودن کلام الهی
۲۵	نقد و بررسی
۲۶	دانش گفت‌وگو، نه عمل
۲۶	برخوردار از دلایل متقن و یقینی
۲۷	نقد و بررسی
۲۷	علم مناظره و مباحثه
۲۷	سکوت!!
۲۸	نقد و بررسی
۲۹	عمل آری، سخن نه
۳۰	خطابه و سخنرانی
۳۱	سخن‌گفتن با مخالفان
۳۱	گفت‌وگوی طرفینی
۳۱	فراگیری علم از طریق بحث و سخن‌گفتن

۳۲	قدرت بر سخن گفتن در موضوع الهیات
۳۲	تحلیل و بررسی نظریه برگزیده
۳۷	۲. موضوع علم کلام
۳۷	تعریف موضوع هر علم
۳۸	نکته‌های مهم در تعریف مشهور
۳۹	ضرورت موضوع (یا موضوع واحد) برای هر علم
۴۰	آرای متکلمان در اثبات یا نفی «موضوع» برای علم کلام
۴۶	آرای متکلمان در موضوع علم کلام
۴۶	۱. ذات خداوند و ذات ممکنات
۴۶	نقد و بررسی
۴۷	۲. موجود از حیث وجود داشتن
۴۷	نقد و بررسی
۴۹	۳. ذات خداوند و صفات او
۵۱	۳. اهمیت، اهداف و رسالت «کلام» و «متکلمان»
۵۱	فقه اکبر
۵۴	اهداف علم کلام
۵۴	۱. آگاهی تحقیقی از اعتقادات دینی
۵۷	۲. تبیین گزاره‌های دینی
۵۷	الف) تبیین هماهنگی گزاره‌های دینی با هم
۵۷	ب) تفسیر گزاره‌های دینی در ارتباط با نظریه‌های علمی متضاد
۵۸	ج) تفسیر گزاره‌های دینی در ارتباط با مشکلات علمی روز
۵۸	۳. رهنمون‌سازی و هدایت
۵۹	۴. دفاع از گزاره‌های دینی
۶۱	رسالت متکلمان
۶۵	۴. روش استدلال در علم کلام
۶۵	تاریخچه بحث «روش کلامی»
۶۸	طبقه‌بندی روش‌های علوم
۶۹	تقسیم‌بندی سنتی روش بحث‌های کلامی
۶۹	۱. روش عقلی «Rational method»
۷۲	۲. روش نقلی «Traditional method»
۷۳	۳. روش عقل و نقل

۷۴	روش‌های استدلال و کاربرد آنها در بحث‌های کلامی
۷۶	علت تنوع روش‌های علم کلام
۷۸	نگرش به روش‌های کلامی و تقسیم‌بندی کلام
۷۸	۱. کلام وحیانی و کلام طبیعی
۷۹	۲. کلام عقلی و کلام نقلی
۸۰	روش‌های جدید در کلام معاصر
۸۱	روش الهیات از دیدگاه پل تلیش
۹۱	۵. ارتباط دانش کلام و فلسفه دین با دیگر دانش‌ها (۱)
۹۲	ضرورت آگاهی از ادیان دیگر
۹۴	ارتباط دانش «کلام» با «فقه»
۹۴	۱. موضوع
۹۴	۲. منابع و مدارک
۹۵	ارتباط کلام با اصول فقه
۹۸	ارتباط کلام و فلسفه دین با مباحث معرفتی
۹۹	۱. ارتباط کلام و فلسفه دین با اخلاق
۱۰۱	۲. ارتباط کلام و فلسفه دین با بحث شناخت
۱۰۱	۳. ارتباط «کلام» و فلسفه دین با منطق
۱۰۲	۴. ارتباط فلسفه دین با فلسفه زبان دینی
۱۰۳	الف) تاریخ دین
۱۰۴	ب) جامعه‌شناسی دین
۱۰۵	ج) روان‌شناسی دین
۱۰۷	۶. ارتباط دانش کلام با فلسفه (۲)
۱۰۷	اعتقادات مذهبی و تفکرات فلسفی
۱۱۰	آمیختگی برخی مسائل در کلام و فلسفه
۱۱۲	تأثیرگذاری کلام بر فلسفه
۱۱۵	تأثیرپذیری کلام از فلسفه
۱۱۶	ارتباط کلام شیعی و فلسفه
۱۲۰	مسائل فلسفی، مبادی استدلال‌های کلامی
۱۲۵	۷. گزارشی از مسائل اعتقادی عصر جاهلی
۱۲۶	بت‌پرستی
۱۲۸	مادی‌گرایی
۱۲۹	معاد انکاری

۱۲۹	حقیقت
۱۳۰	مجوسیت
۱۳۱	یهودیت
۱۳۲	مسیحیت
۱۳۳	صابئان
۱۳۴	پاره‌ای از اعتقادات دیگر عرب جاهلی
۱۳۵	موخذان عصر جاهلی
۱۳۷	گزارش نهج البلاغه از وضعیت فرهنگی-اعتقادی عصر جاهلی
۱۳۹	۸ علم کلام و عقاید در عصر رسالت
۱۳۹	پیشینه علم عقاید و خاستگاه آن در اسلام
۱۴۰	عدم اختلاف مسلمانان عصر رسالت در مباحث اعتقادی
۱۴۱	نمونه‌هایی از پرسش‌های عصر رسالت
۱۴۲	اصول اعتقادی دعوت پیامبر ﷺ در مکه
۱۴۳	۱. ابلاغ رسالت و نبوت
۱۴۳	۲. دعوت به توحید و ابطال هرگونه شرک و دوگانه پرستی
۱۴۳	۳. اعتقاد به معاد و زندگی پس از مرگ
۱۴۴	مرور اجمالی: موضوعات اعتقادی قرآن به ترتیب نزول در مکه و مدینه
۱۴۴	ترتیب نزول سوره‌های مکی دارای عناوین مسائل اعتقادی: معارف دینی
۱۵۱	ترتیب نزول سوره‌های مدنی دارای عناوین مسائل اعتقادی: مآثر دینی
۱۵۱	عقاید در عصر رسالت و زمینه‌های پیدایش علم کلام
۱۵۵	۹. مسائل و فرق کلامی دهه‌های میانی قرن اول هجری قمری
۱۵۵	عوامل پیدایش آرا و فرق کلامی
۱۵۷	پیدایش فرق و اندیشه‌های کلامی در عراق
۱۵۹	بزرگ‌ترین حماسه دینی در دهه‌های میانی قرن اول
۱۶۰	شکاف بزرگ در پرچین‌های فکری دهه‌های میانی قرن اول
۱۶۳	۱۰. مباحث و فرق کلامی دهه‌های پایانی قرن اول هجری قمری
۱۶۳	جبر و اختیار
۱۶۴	تاریخچه
۱۶۵	طرح مسئله در میان مسلمانان
۱۶۶	اندیشه‌های جبری‌گری در میان بعضی از صحابه
۱۶۷	رواج جبری در دستگاه اموی

۱۶۸	گرایش به «قدر» در مقابل اندیشه جبرگرایی
۱۷۰	جبرگرایان و قدریان در دهه‌های پایانی سده نخست
۱۷۱	اندیشه «ارجاء»
۱۷۱	ارجاء نخستین
۱۷۳	گروه‌های معتدل و افراطی مرجئه
۱۷۴	ویژگی‌های گرایش ارجاء
۱۷۴	یادآوری
۱۷۵	«قدر» و «ارجاء» در حدیث عکرمه
۱۷۵	آثار نقل حدیث عکرمه
۱۷۷	۱۱. اندیشه‌های کلامی امامیه در نیمه نخست قرن دوم هجری قمری
۱۷۷	دوره بیست ساله امامت باقرالعلوم علیه السلام
۱۸۰	دوره امامت صادق علیه السلام (۱۱۴-۱۴۸ ه.ق)
۱۸۱	امام صادق علیه السلام و مباحث مداوا کلامی عصر
۱۸۵	۱۲. فرق و مکاتب کلامی قرن دوم هجری قمری
۱۸۵	پیدایش اندیشه اعتزالی
۱۸۷	گرایش اعتزالی در نیمه دوم قرن دوم قمری
۱۸۸	پیدایش زیدیه در قرن دوم
۱۹۰	اندیشه‌های اباضیه در قرن دوم
۱۹۵	جهمیه
۱۹۷	جعدی
۱۹۹	۱۳. حنفیان و اصحاب حدیث در قرن دوم هجری قمری
۱۹۹	آرای کلامی ابوحنیفه و «حنفیان» در قرن دوم
۱۹۹	۱. ابوحنیفه و اندیشه «ارجاء»
۲۰۰	۲. تدویم ارجاء حنفی در کوفه
۲۰۱	۳. حنفیان عدل‌گرا در خراسان
۲۰۳	مباحث کلامی متقدمان اصحاب حدیث در قرن دوم هجری قمری
۲۰۷	۱۴. متکلمان و تألیفات کلامی امامیه تا قرن سوم هجری قمری
۲۰۷	شناسایی کلامی امامیه نزد دیگر فرقه‌های کلامی
۲۰۸	متکلمان امامیه در در قرن دوم و سوم
۲۱۰	تدوین و تألیفات کلامی امامیه
۲۱۲	نمونه‌ای از تألیفات سده دوم قمری

۲۱۵	۱۵. مکتب «اعتزال» در قرن سوم هجری قمری
۲۱۵	دوره شکوفایی معتزلی
۲۱۶	شخصیت‌های بزرگ اعتزال در سده سوم
۲۱۶	۱. ابوالهذیل علاف
۲۱۸	۲. ابراهیم نظام
۲۲۲	۳. ابو علی جبایی
۲۲۳	انشعابات معتزله در سده سوم قمری
۲۲۳	پیدایش «نخاریه»
۲۲۴	معتزله «بغداد» و «بصره»
۲۲۵	۱. بزرگان مکتب بصره در سده سوم قمری
۲۲۵	۲. بزرگان مکتب بغداد در سده سوم قمری
۲۲۵	ج) انشعابات قمری دیگر و رکود فکر اعتزال
۲۲۷	۱۶. پیدایش رقبای کلامی معتزله در قرن چهارم هجری قمری
۲۲۷	پیدایش سه نظام کلامی در آثار سده چهارم قمری
۲۲۸	شاخصه‌های سه نظام فکری جدید
۲۲۸	شخصیت علمی اشعری
۲۳۰	اعتزال اشعری از «اعتزال»
۲۳۲	اعتقادات و نوآوری‌های کلامی اشعری
۲۳۵	صعود و نزول مکتب اشعری
۲۳۷	۱۷. ماتریدی، رقیب گمنام معتزله و اشعری
۲۳۷	شناسه رهبر ماتریدی
۲۳۸	گمنامی ماتریدی
۲۴۱	عوامل پنهان ماندن نام ماتریدی
۲۴۱	شخصیت علمی ماتریدی
۲۴۲	آثار کلامی ماتریدی
۲۴۴	عقاید و افکار کلامی ماتریدی
۲۴۶	رای کلامی اختلافی میان اشاعره و ماتریدیه
۲۴۹	فهرست منابع